

SUMMARY

*Péter, Horváth***Schema and construal in narrative texts about history**

The paper investigates the typical conceptual elaborations of the characters (e.g. Napoleon, English army, Russia) in narrative discourses about history in the framework of Ronald W. Langacker's cognitive grammar. The characters can be construed as historical figures or as abstract systems. The way of the conceptualization of characters is motivated by different schemata which work on different levels of the narrative texts. Using quantitative analysis I demonstrate that on the level of clauses the thematic roles of the characters motivate the conceptualization of the characters as schema: the character in the role of patient is not construed on a more abstract level than the character of the same construction in the role of agent. I also establish another schema related to the narrative world of the text: the central characters of the physical, social, and mental world of the narrative texts are conceptualized in a more concrete and humanlike way than the peripheral characters. The schema related to the central characters can overwrite the schema related to thematic roles.

Keywords: historiography, cognitive grammar, construal, profiling, historical figure, metonymy, narrative text, schema, agent, patient, salience

Most ironizálsz?**Az irónia és az irónia kulcsingerei a különböző nyelvi szinteken****1. Bevezetés***

Az emberi gondolkodásban az irónia kitüntetett szerepét támasztják alá azok az adatok, amelyek szerint a hétköznapi nyelvhasználatban a különböző típusú diskurzusokban (pl. hétköznapi spontán baráti és családi beszélgetések, talkshow, sorozatok, filmek) az alakzatok közül az iróniának az egyik legmagasabb a százalékos előfordulása a metaforát követően (l. pl. Kreuz et al. 1996; Nemesi 2005, 2009). Az iróniahasználatnak mint társalgási stratégiának többek között szerepe lehet az igazság keresésében és az újfajta tudás átadásában (l. szókratészi irónia), használatos udvariassági stratégiaként (vö. Leech 1983), illetve szociális szempontból csoportképző és elhatároló funkciója van (l. ugratás, gúny). Evolúciós és fejlődéses pragmatikai keretben gondolkodva világosan látszik, hogy bizonyos kultúrákban társas és kognitív szempontból is evolúciós előnnyel jár az irónia produkciója és megértése. Az irónia használata többek között arra ad lehetőséget az embernek, hogy egy adott kultúrában a hatalommal szemben, személyes integritását és véleményét megőrizve maradjon életben (l. Ciceró beszédei, molière-i irónia, politikai diskurzusok stb.). Ezen kívül az irónia használatán keresztül – az irónia perspektívaváltásra kényszerítő jellege miatt (l. Kömlösi 2012) – egy minőségileg másfajta kulturális tudás közvetíthető, a nem ironikus nyelvhasználattal összehasonlítva.¹ Ezt támasztja alá továbbá a nyugati filozófiatörténetben, irodalomtörténetben és különösen a 20. századi irodalomban és irodalomelméletben az iróniának mint központi fogalomnak a szerepe (pl. de Man 1996; Colebrook 2005), illetve a nem szó szerinti jelentések pragmatikai kutatásában is előkelő helyet foglal el az irónia vizsgálata (l. pl. összegző munkaként a Giora [1998], valamint a Gibbs és Colston [2007] által szerkesztett tematikus köteteket).

* A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergenciaprogram című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ Hasonló következtetésre jut irodalomelméleti és filozófiai hagyományból Colebrook (2005).

A nemzetközi pragmatika irodalomban számos elméleti (pl. Grice 1975/1989, 1978/1989; Leech 1983; Wilson–Sperber 1992/2007; Giora 1995; Attardo 2000; Katz által szerkesztett *Metaphor and Symbol* 2000, 15 (1–2) tematikus szám; Utsumi 2000; Giora 2003; Wilson 2006; Giora 2009) és kísérletes tanulmány (pl. Katz–Pexman 1997; Giora–Fein 1999; Gibbs 2000; Colston–Gibbs 2002; Giora 2011), monográfia (Barbie 1995), illetve tematikus kötet (Gibbs és Colston 2007 által szerkesztett *Irony in Language and Thought*) jelent meg a verbális iróniáról. Az elméleti tanulmányok főként az ironikus megnyilatkozás jelentésének kikövetkeztetését lehetővé tevő kritériumokat akarják megragadni szükséges és elégséges feltételekként. Ezek alapvetően filozófiai hagyományban gyökerező neo-grice-i elméletek, illetve a Grice-től magát elhatárolni kívánó úgynevezett poszt-grice-i szemléletű elmélet Wilson és Sperber (1992, 2012), valamint Wilson (2006, 2012) megközelítése. A szakirodalom kritikai áttekintéséből világosan kitűnik, hogy a szemantikai és pragmatikai munkamegosztás mikéntjén, a szemantika és a pragmatika sorrendjén, illetve hatókörén folyik a vita (l. erről bővebben Nemesi 2009; Tátrai 2008; Komlósi 2007–8). A kritikai áttekintés után a szemantikai-pragmatikai munkamegosztásra tekintettel új prototipikus iróniadefiníciót javasoltam, amely kiemeli a verbális irónia perspektíva-váltásra kényszerítő jellegét (vö. Tomasello (2002), Tátrai (2011), és Németh T. (2013) a szimbolikus nyelv perspektivikusságáról), és amely felébreszti és fenntartja a hallgató metapragmatikai éberségét (Komlósi 2012). A különböző elméleti álláspontokat az utóbbi években kísérletes eszközökkel kívánják alátámasztani (l. pl. a Noveak–Sperber (2004) által szerkesztett *Experimental Pragmatics* című kötetet; Giora 2011). Kisebb változtatásokon kívül nem történt alapvető módosítás a verbális irónia magyarázatában, továbbra is sok megválaszolatlan kérdés maradt nyitva arra vonatkozóan, hogy milyen kulcsingerek együttes előfordulása segíti elő az ironikus interpretációt, illetve mely kulcsingerek segítenek a beszélőnek a hallgatóval felismertetni az iróniát. Az irónia felismertetés/felismerés egyes aspektusaira születtek tanulmányok (pl. Kreutz–Roberts 1995; Attardo at al. 2003; Bryant 2011; Komlósi 2013), de nem született kimerítő felsorolás sem a nyelvi, sem a nem nyelvi kulcsingerek szerepéről, továbbá azokról a kognitív képességekről sem, amelyeknek a bizonyos szintű fejlettsége és komplexitása teszi lehetővé az irónia megértését. Az iróniára vonatkozó kutatásom célja az ironikus megnyilatkozás nyilvánvalóvá tételének és felismerésének összetevői közül (1) a szociokognitív képességeknek a megadása (Komlósi előkészületben), illetve (2) a különböző nyelvi szintekhez köthető prototipikus szerkezetű kulcsingereggyűjtésnek a megadása (vö. Rosch 1978, 2009). Jelen tanulmányban az egyes nyelvi szintekhez köthető kulcsingerek bemutatását kísérelem meg.

1.1. A tanulmány szerkezete

A tanulmány a három fő részre tagolódik. A bevezetésben röviden áttekintettem az irónia megértésének a tanulmány szempontjából releváns részeit, indokolva ezzel az iróniát jelző kulcsingereknek a számbavételét, valamint az irónia elválasztásának jelentőségét ezektől a kulcsingerektől. A tanulmány első részében meghatározom az irónia fogalmát (1.2.), amely alapján a kulcsingereket keresem hozzá. A kulcsingerek fogalmát és a relevanciaelmélet osztenzív-következtetési kommunikáció definícióját (Sperber–Wilson 1986/1995: 63) tárgyalom az 1.3. részben, amelyben lehetővé teszi a kommunikatív és informatív szándék megkülönböztetésével az **irónia** elkülönítését az **iróniát jelző nyomoktól**. A tanulmány második részében a nyelvi szintekhez köthető kulcsingerekre hozok példákat spontán szóbeli és írásbeli diskurzusokból, intuitív példákból, saját megfigyelésből és mások publikált példáinak használatával (2.1–2.6), végül a tanulmány zárásaként összegzem az eredményeket (3.).

1.2. Az irónia meghatározása

Az iróniára elsősorban mint kognitív műveletre tekintek, amely a nyelvhasználatban ironikus megnyilatkozásként jelenik meg. Az iróniának a nyelvhasználatban többféle társalgási (pl. ugratás, gúny), szociális funkciója (pl. csoportba tartozás vagy kirekesztés) lehet (l. bővebben Ivaskó–Komlósi előkészületben). Az egyes ironikus nyelvhasználati formák mögött meghúzódó közös kognitív funkciónak a kommunikatív használatban való érvényesülésére javasoltam prototipikus

definíciót (Komlósi 2012, 2013). Az ironikus megnyilatkozás kognitív funkciója az, hogy két dolog között különbözőséget állítson, és erre az eltérésre felhívja a figyelmet. Ez a kognitív művelet kategóriaváltás a megnyilatkozás és perspektívaeltérés a beszélő tekintetében. A beszélő azért használ ironikus megnyilatkozást, hogy rámutasson arra, elhatárolódik valamitől, illetve hogy a hallgatónak kételyeket ébresszen jelenlegi tudása, meggyőződése és kulturális elvárásai tekintetében. Az ironia korábbi szemantikai-pragmatikai vizsgálatával, amely elsősorban a negáció, opozíció, ellentét és ellentmondás fogalmait vizsgálta (vö. Horn 1989), illetve az ironia alakzatához sok esetben társuló túlzás alakzataival foglalkozott az ironia prototípusát az alábbiakban határoztam meg (Komlósi 2012, 2013).

- (i) Az ironikus megnyilatkozással a beszélő metapragmatikai éberségre ösztönzi a hallgatót, ráirányítja a figyelmet az eltérésre, különbözősége a mondott jelentés és legalább egy (vagy több) sugallt jelentés között, fenntartva a pragmatikai jelentés többértelműségét.
- (ii) Ez a művelet a megnyilatkozás nézőpontjából a kategóriaváltás, a beszélő és a hallgató nézőpontjából pedig a perspektívaeltérés.
- (iii) A beszélő szándéka, hogy a hallgatót perspektívaeltérésre és perspektívaemelésre² ösztönözze, metapragmatikai éberségre készítetve.

Az ironia és az opozíció viszonyának mélyebb vizsgálata alapján három csoportba sorolhatjuk az ironiamagyarázat alapjául szolgáló eredményeket. Az ironia működése a következő fogalmakhoz kapcsolható, amelyeket részletesen kifejtettem és indokoltam korábbi munkáimban (Komlósi 2012, 2013). Először is az ironikus megnyilatkozás magyarázatához az *eltérés*, *kategóriaváltás* és *perspektívaeltérés*, másodsorban a *kettős tagadás*, *negációemelés*, *ambiguitás*, harmadszor pedig a *hiperbola*, *lítottés*, *tiszta és társult ironia* fogalmak játszottak szerepet az ironia prototipikus definíciójának megadásakor. Vegyük sorra ezeket a tényezőket.

Nézzük meg először azt, hogy az eltérés, kategóriaváltás és perspektívaeltérés fogalmak hogyan kapcsolódnak az ironia fogalmához. Az (1)-es példában láthatjuk, hogy az ironikus megnyilatkozással a beszélő metapragmatikai éberségre ösztönzi a hallgatót, ráirányítja a figyelmet az eltérésre a várt *virág* és a hozott *maci* között. Felhívja a figyelmet arra, hogy mást hozott, mint amit a másik várt (társadalmilag is elvárt módon).

- (1) *Hm, milyen szép virágot hoztál nekem!*
(Kontextus: Egy hatalmas játékmaccival ácsorog a fiú a lány ajtajában.)

A fenti példa azt az esetet szemlélteti, amikor az ironia nem poláris (*fekete/fehér*) vagy logikai (*páros/páratlan*, *kopasz / nem kopasz*) ellentét, hanem csupán egyszerű ellentét (*fehér/zöld*, *maci/virág*) Horn (1989) terminológiájában (l. bővebben Komlósi 2012: 415–21). A példa jól illusztrálja, hogy az ironia lényegi természete nem a poláris és logikai ellentétben keresendő, amely a vele társuló hiperbola vagy lítottés jelenlétének köszönhető (Komlósi 2013). Az ironia által teszünk különbözővé két dolgot. Ez a művelet a megnyilatkozás nézőpontjából a kategóriaváltás, a beszélő és a hallgató nézőpontjából pedig a perspektívaeltérés (Komlósi 2012: 423).

Másodsorra nézzük meg röviden a **kettős tagadás**, **negációemelés**, **ambiguitás** fogalmak hogyan kapcsolódnak össze az ironia természetével. A negáció természetének és az ironiahasználat céljának köszönhetően a kontextuális információ nem egyértelműsíti a pragmatikai jelentést. Ez a folyamat hasonló ahhoz, ami a kettős negáció, illetve a negációemelés esetében történik (vö. Horn 1989: 339–41). Az ironia esetében a beszélő szándéka az is, hogy fenntartsa a pragmatikai jelentés homályosságát/többértelműségét (Komlósi 2012: 423). A tagadószó minél távolabb esik a tagadott kifejezéstől, illetve minél nagyobb egységre vonatkozik, annál bizonytalanabb az interpretációja. A bizonytalanság még nagyobb fokán áll az indirekt tagadás, amely jelöletlen, ezt példázza a (2)-es példában az ironikus megnyilatkozás (Komlósi 2012: 419).

² Az eredeti definíciót indokoltnak látom kiegészíteni, pontosítani a perspektívaemeléssel. Az ironikus megnyilatkozásban a beszélő nemcsak egyszerűen perspektívaeltérésre ösztönzi a hallgatót, hanem ezeknek a perspektíváknak az együttes mérlegelésére, ily módon egy külsőbb metaperspektívába kell helyezkednie a hallgatónak.

- (2) *Feltételezem, hogy nem szép a festmény, amit kinéztél.*
(Kontextus: egy Van Gogh árverésre menet.)

A fenti ironikus megnyilatkozásban a *feltételezem* indirekt tagadásáról van-e vajon szó, vagy a *nem szép a festmény* indirekt tagadásáról. Annyit mondhatunk, hogy többféle interpretációt is elképzelhetünk. Az egyik esetben a 'Nem feltételezem, hogy nem szép a festmény...', a másik esetben a 'Feltételezem, hogy nem az a dolgok állása, hogy nem szép a festmény...', a harmadik esetben pedig 'Nem az a dolgok állása, hogy feltételezem, hogy nem szép a festmény, amit kinéztél' (l. bővebben Komlósi 2012: 419–20). A példából jól látható, hogyan teszi bizonytalanná az interpretációt a tagadószó.

Végül harmadikként lássuk a **hiperbola, litotész, tiszta és társult irónia** jelenségét az irónia megértés tükrében. A legtöbb esetben az irónia a hiperbola és a litotész alakzataival társul, amelyek segítenek világossá tenni a beszélő nézőpontját. A litotésszel és hiperbolával társult iróniát számos esetben könnyebb felismerni, mint az ezen táruulások nélküli ironikus megnyilatkozást (Komlósi 2013). Az irónia és hiperbola szoros kapcsolatára mutat rá korábban már, Kreuz–Roberts (1995), akik a hiperbolát útjelző táblának tartják az ironikus szándék felismerésében. Erre látunk példát a következők példavariációiban.

- (3) (a) *Jó volt a vacsora.*
(b) **Pompás** volt a vacsora.
(c) *Rossz volt a vacsora.*

(Kontextus: Vendégségben vannak nálam a barátaim, de sajnos az étel nem sikerült úgy, ahogyan szerettem volna. A vacsora végeztével az egyik vendégem a következők megnyilatkozást teszi.)

A példák kontextusát tekintve a (3b) megnyilatkozás elhangzásakor – mivel (3b) gyökeresebben szemben áll a valósággal, mint (3a) – vagy azt gondolom, hogy ízlésficam van a vendégemnek, vagy pedig ironikusnak fogom értékelni a megjegyzését. A kontextus ismeretében, (3b) esetében az ironikus értelmezés jöhet szóba, hiszen én magam (a vendéglátó) is úgy érzem, hogy a felszolgált étel nem sikerült jól. A (3a) megnyilatkozás esetében is érthetem iróniaként a megnyilatkozást, de mivel a *jó* nem áll olyan gyökeresen szemben a valósággal, mint a *pompás* a vacsora minőségére vonatkozóan, ezért nehezebben és kevésbé egyértelműen vált ki ironikus interpretációt. Ennek okát a hiperbola jelenlétében látom, amely így poláris ellentété polarizálja az eltérést a kontextus (vacsora valósága: nem jó/ odaégett) és a *jó* vagy *pompás* jelzők között. A példa tanulsága szerint, amikor az ironikus szándék hiperbolával társul, könnyebb nyilvánvalóvá tenni magát az iróniát is (l. bővebben 1.3. rész, Komlósi 2013). Kreuz–Roberts (1995) szerint néhány esetben maga a hiperbola az, amely ironikus szándékot sugall. Arra, hogy a hiperbola nem inherensen ironikus Wilson (2014)³ hoz példát.

1.3. Kulcsingerek

A kulcsingerek keresése ellentmondásban van az irónia természetével, amely ambiguitásra törekszik. Az irónia bizonyos típusa akkor tölti be funkcióját, ha nincsenek egyértelműen megmutatózó kulcsingerei. Amolyan a Mátyás király mesékből ismert „hózzál is meg ne is” ajándékot. Elegendő, ha a római rétorok iróniahasználatának funkciójára, illetve a molière-i iróniára gondolunk, amikor az iróniát olyan csatornaként használták, amelyen az igazság kimondása lehetővé vált anélkül, hogy a hatalom tetten érhetné a beszélő szándékát. Megmarad a lehetőség a visszakozásra. A nyílt irónia funkcionálhat gúnyként, amely esetenként szarkazmus, és ez egyben azt is jelenti, hogy a szarkazmus és a gúnyként funkcionáló irónia kulcsingerei nyilvánvalóbbak és láthatóbbak, mint más

³ Wilson 2014. március 19.-én 17 órai kezdettel, Budapesten, a CEU-n tartott előadást. A közlésért köszönettel tartozom Ivaskó Liviának, aki érdeklődésemet ismerve, felhívta erre a figyelmemet, és rendelkezésemre bocsátotta az előadás handoutját.

formák (pl. a fent említett két forma).⁴ A szarkazmus az ironia nyíltan agresszív típusa, amelynek világos markerei/nyomai és céljai vannak, sok esetben hiperbola vagy litotész társul az ironiához, amikor az szarkazmusba csap át (l. bővebben Kohlósi 2013).

Az ironikus helyzetben az ironikus kulcsingerek, stimulusok hívják fel a hallgató figyelmét arra, hogy most éppen ironikus megnyilatkozást hall. Ez sokszor nem egy kulcsinger, hanem kulcsingerek együttes előfordulása, illetve egy személyhez kapcsolódó (i. e. x szeret ironizálni) hozzáállásban mutatkozhat meg a hallgató oldaláról. A stimulusok, vagy másként kulcsingerek felismertetésének és felismerésének alapjául szolgáló elméleti keretként a relevanciaelmélet kommunikációdefinícióját veszem alapul. Az osztenzív-következtetési kommunikáció definíciója (Sperber–Wilson 1986/1995: 63), valamint a kommunikatív és az informatív szándékok megkülönböztetése lehetővé teszi az olyan ironikus megnyilatkozások értelmezését, amikor a kommunikátornak nincsen szándékában felfedni, nyilvánvalóvá tenni az ironikus szándékát a hallgató előtt, mégis szándékában áll ironikus tartalmat közölni.

Egy ironikus szándékkal elhangzó megnyilatkozás ironikus interpretációját elősegítő markerek (osztenzív stimulusok) számbavételéhez a relevanciaelmélet (Sperber–Wilson 1986/1995) osztenzív-következtetési kommunikációs keretét látom indokoltnak használni. A szerzők a humán-kommunikációra, mint a megismerés egyik lehetséges módjára tekintenek, amely összhangban van azzal a feltételezéssel, hogy a beszélő szándéka szerint, az ironia perspektívaváltó funkcióját kihasználva, a hallgató metapragmatikai éberségét felébresztve, új ismeretek elsajátítására ösztönzi a hallgatót (Kohlósi 2012).

Az osztenzív-következtetési kommunikáció definíciója:

A kommunikátor létrehoz egy stimulust, amelynek segítségével mind a maga, mind a kommunikációs partner számára nyilvánvalóvá válik azon szándéka, hogy a létrehozott stimulus nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóbbá akar tenni a kommunikációs partner számára egy {I} feltevés-halmazt (Sperber–Wilson 1986/1995: 3).⁵

Németh T. Enikő (2013: 114) felhívja rá a figyelmet, hogy a Sperber- és Wilson-féle kommunikációdefiníció – saját reflexióik szerint is (Sperber–Wilson 1995: 63–4) – megengedi a nem szándékos (unintentional) kommunikációt. Ez ellentmond az *osztenzív* és a *kommunikatív szándék* sperber–wilsoni fogalmának (l. bővebben Németh T. 2013). Mivel tanulmányom célkitűzésének lényeges pontja, hogy szétválassza az ironiát az azt jelző kulcsingerektől, ezért fontos a szándékosság (intentional), illetve nem szándékosság (unintentional) szétválasztása, a speciálisan ironiát jelző osztenzív stimulusok megítélésénél. Ennek érdekében Németh T. (2013: 114–115) módosított osztenzív-következtetési kommunikációdefinícióját használok, amelyben a kommunikációnak szükséges feltétele a kommunikatív szándék.

Az osztenzív-következtetési kommunikáció módosított definíciója:

A kommunikátor létrehoz egy stimulust, amellyel kölcsönösen nyilvánvalóvá teszi mind a maga, mind a hallgatóság számára, hogy ezen stimulus segítségével nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóvá szándékozik tenni a hallgatóság számára egy {I} feltevés-halmazt (Németh T. 2013: 114–115).⁶

A fenti definíció két szándékot rejt magában, a kommunikátor informatív és kommunikatív szándékát. Lássuk az egyes kulcsfontosságú terminusok jelentését hogyan határozza meg Sperber

⁴ A szarkazmusra mint az ironia nyílt típusára látunk példát – amelynek egyértelmű markere a hiperbola és a litotész – wift A *Modest Proposal* című pamfletjében, amelyet Giora (2003) és Attardo (2000: 815) is példának hoz az ironiára.

⁵ “Ostensive-inferential communication: The communicator produces a stimulus which makes it mutually manifest to communicator and audience that the communicator intends, by means of this stimulus, to make manifest or more manifest to the audience a set of assumptions {I}” (Sperber–Wilson 1986/1995: 63).

⁶ A módosított definíció angolul: “The communicator produces a stimulus by which she makes it mutually manifest to herself and audience that she intends, by means of this stimulus, to make manifest or more manifest to the audience a set of assumption I” (Németh T. megjelenés alatt).

és Wilson. Az **osztenzió**: olyan viselkedési forma, amely megmutat valamit. A kommunikációban a kommunikációt végrehajtó személy informatív szándékát és az {I} feltevéshalmazt.

Informatív szándék: A kommunikációs partner számára nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóbbá tenni egy {I} feltevéshalmazt (Sperber–Wilson 1986/1995: 58).

Kommunikatív szándék: Kölcsönösen nyilvánvalóvá tenni a partner és a kommunikátor számára, hogy a kommunikátornak informatív szándéka van (Sperber–Wilson 1986/1995: 61).

Az irónia esetében az osztenzió lehet az, amikor nyíltan ellentétes az állítás tartalma a valósággal. Amikor az anyuka a következőképpen dicséri a gyerkeket. *Látom, ma is ügyesen levittetek a szemetet.* – mondja miközben mindannyian a konyhában állnak a teli szemetesvödör társaságában. Ezt erősítheti az anyának más viselkedésjege is (pl. kifejezéstelen arcot vág, hiperbola és litotézis használata, prozódiai kontraszt, szünet, l. bővebben 2. rész) Az osztenzív-következtetési kommunikáció definícióját specálisan a kommunikációs helyzetben elhangzó ironikus megnyilatkozásokra adaptálva a következőképpen képzelhető el.

Az ironikus osztenzív-következtetési kommunikáció definíciója:

A kommunikátor létrehoz egy *speciálisan iróniát jelző* stimulst,⁷ amellyel kölcsönösen nyilvánvalóvá teszi mind a maga, mind a hallgatóság számára, hogy ezen *speciálisan iróniát jelző* stimulus segítségével nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóbbá szándékozik tenni a hallgatóság számára egy {I} feltevéshalmazt.⁸

A dolgozat kérdésfeltevése éppen az, hogy vannak-e ilyen speciális stimulusok, és ha igen, milyen természetűek. Feltételezésem szerint saját és más kutatási eredményekre támaszkodva, nincsenek minden körülmények között egyértelműen ironikus szándékot jelző stimulusok. Ez alól kivételnek tűnik a kifejezéstelen arc vagy pléhpofa (blank face) (l. Attardo at al. 2003). Sokkal inkább stimulusok együttes előfordulásáról (komplex stimulusokról) van szó, amelyek az adott környezetből kontrasztosan kiemelkedő stimulusok, ahogyan azt Bryant (2010) a prozódiai kontraszttal kapcsolatban megállapította. Az ironikus osztenzív-következtetési kommunikáció definíciója lehetőséget ad arra, hogy kétféle szándékot különítsünk el. Az ironikus szándékkal elhangzó feltevéshalmaznak a kommunikálása közben kétféle szándék van jelen.

Iróniára irányuló informatív szándék:

A kommunikációs partner számára nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóbbá tenni egy {I} iróniát magában foglaló feltevéshalmazt.

Iróniára irányuló kommunikatív szándék:

Kölcsönösen nyilvánvalóvá tenni a partner és a kommunikátor számára, hogy a kommunikátornak speciális, iróniát jelző informatív szándéka van.

Az ironikus megnyilatkozás esetében az informatív szándék az ironikus tartalom átadására irányul, amit nem feltétlen kísér kommunikatív szándék, vagyis az, hogy az ironikus tartalom átadására felhívja a kommunikátor a partnere figyelmét (l. Komlósi–Ivaskó előkészületben). A szándékok alapján történő különböző nyelvhasználati formák elkülönítését Németh T. Enikő (2008a, 2008b) teszi meg, aki a különböző szándékok megléte és hiánya alapján kategorizálja a nyelvhasználat különböző formáit. A manipulatív nyelvhasználat leírásához is megfelelő keretet szolgáltat ez a szétválasztás (l. Árvay 2003). Nézzünk, hogyan néz ki ez az ironikus megnyilatkozás esetében.

⁷ Tudomásom szerint az egyetlen univerzális címet kiérdemlő stimulus, amely speciálisan az iróniát jelzi az a kifejezéstelen arc (blank face) Attardo at al. (2003) munkája alapján.

⁸ Álláspontom szerint az {I} feltevéshalmaz már tartalmazza az iróniát. Az információ maga az irónia, az eltérés és a perspektíva váltásra ösztönzés.

- (4) *Misi, te mindig a legrosszabb helyeket fogod ki magadnak a lelátón.*

(Kontextus: Hárman beszélgetnek: Misi, Péter és Kinga. Misit ugratja Péter, mindketten tisztában vannak vele, hogy Misi mindig a legjobb helyeket fogja ki magának. Ezzel együtt Péter nem akarja jó színben feltüntetni Misit, inkább magát szeretné előtérbe helyezni Kinga előtt. A beszélgetést hallgató Kinga azonban nincsen tudatában ennek a ténynek, így fedve maradhat előtte az ironikus szándék.)

Az (4) példa esetében a beszélőnek van kommunikatív szándéka és informatív szándéka is Misi és Kinga felé is. Ám Misi felé van még ezen kívül speciálisan az iróniára irányuló kommunikatív és informatív szándéka is, míg Kinga felé nincsen jelen egyik sem. Ha a kontextust úgy módosítjuk, hogy Péter kíváncsi rá, Kinga vajon felismeri-e a barátok közötti ugratást, és ily módon közérjük tartozónak tekinthetik-e, akkor ebben az esetben Péternek iróniát jelző kommunikatív szándéka nem volt, csak iróniát jelző informatív szándéka, amellyel megnehezítette Kingának az irónia (ugratás) felismerését (l. bővebben Kömlösi–Ivaskó előkészületben).

- (5) *Óh, egyáltalán nem megerhelő. Sohasem marad tovább hat-nyolc hétnél.*

(Kontextus 1: Mindezt kifejezéstelen arccal mondja. A beszélő egy bizonyos illető látogatásáról beszél, amelyet az évente kétszer-háromszor tesz nála.

Kontextus 2: Nincs eltérés az arckifejezésben a beszélgetés megelőző részeihez képest. A beszélő egy bizonyos illető látogatásáról beszél, amelyet az évente kétszer-háromszor tesz nála.)

A (6) megnyilatkozásban a kommunikátornak van iróniát jelző kommunikatív szándéka és informatív szándéka is, ám a *Kontextus2*-ben vagy nincs speciálisan az iróniára irányuló kommunikatív szándék, vagy nagyon gyenge, éppen ezért a valóság és a megnyilatkozás közötti eltérést, ellentétet nem segít nyilvánvalóvá tenni. A hallgató korábbi ismereteire bízva ennek kikövetkeztetését. Az eddig tárgyaltakon kívül két esetről még nem esett szó. Az egyik eset, amikor sem kommunikációs, sem információs szándék nem társul a megnyilatkozáshoz, mégis önmagában véve ironikus, illetve a helyzet hordozza az ironikus értelmezést.

- (6) *A terembe való belépés az Emberi Jogok Ligájának tagjaira korlátozódik, a tagsági kártyát pedig a bejáratnál árulják majd.*

A fenti (6) megnyilatkozás elhangozhat anélkül, hogy eredetileg ironikus szándéka lett volna a beszélőnek, mégis ironikus hatást kelt a két mellékmondat közötti nyilvánvaló paradoxon, amely neveltségessé teszi magát az Emberi Jogok Ligájának gyűlését, ironikus hatást keltve ezzel. Végül lássunk egy példát arra, amikor a beszélő a kommunikatív szándékot nyilvánvalóvá teszi a hallgató előtt, de az ironikus információt nem. Erre a helyzetre tipikus példa, amikor éreztetni akarjuk az ironikus perspektívánkat a helyzethez kapcsolódóan, de úgy fogalmazunk, hogy azt a hallgató valamilyen műveltségi vagy érettségi szintjéből adódóan nem képes megérteni. Ilyen eset, amikor a hallgató által ismeretlen nyelven, például latinul hangzik el a megnyilatkozás, de intonációs és gesztikulációs kulcsingerek jelzik az iróniára utaló kommunikatív szándékot.

- (7) *Non vitae sed scholae discimus.*

(Kontextus: Egy tanár szájából hangzik el, gúnyos hangvétellel egy iskolai felmérő előtt.)

Ha a tanár tisztában van vele, hogy a diákok latin műveltsége hiányos, ezzel a megjegyzéssel jelzi ugyan, hogy most ironikus információt fog közölni, de szándékosan nem ad kulcsot annak tartalmi kibontásához. Végezetül fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra, hogy a kommunikatív szándékot nem csak a hiány és a jelenlét (0/1) terminusaiban érdemes kezelni. Sok esetben intenzitásbeli különbségről van szó. Minél többféle osztrénzív stimulus mutatja meg az ironikus szándékot, annál erősebb a kommunikatív szándék jelzése.

A következő fejezetekben arra hozok példákat, hogy milyen stimulussal teheti nyilvánvalóvá a beszélő az ironikus szándékát a hallgató számára.

2. Nyelvi szintekhez köthető kulcsingerek

A következőkben a teljesség igénye nélkül számot adok az ironikus interpretációt elősegítő kontextuális és nyelvi nyomokról – pragmatikai, morfolopragmatikai, szintaktikai-pragmatikai, szemantikai-pragmatikai és prozódiai szinteken. Céлом nem a kulcsingerek kimerítő felsorolása, hanem legtipikusabb kulcsingereknek a bemutatása. A szintek szétválasztása mindezek mellett sok esetben nehezen tethető meg. Az egyes nyelvi szintekre pragmatikai perspektívából tekintek, ami feltételezi, hogy szoros interakcióban van a pragmatika a többi nyelvi szinttel (vö. Németh T.–Bibok 2010, Németh T. 2006). A vizsgált kulcsingerek alátámasztják és tovább árnyalják a korábban megfogalmazott prototipikus iróniadefiníciót (1. korábban az 1.2. részben, valamint Komlósi 2012, 2013), illetve elkülönítik az iróniát az iróniát jelző kulcsingerektől.

2.1. Pragmatikai kulcsinger – kontextuális nyomok

A pragmatikai kulcsingerekre számos példát találhatunk (Komlósi 2013), amelyek közé a hiperbola és a litotész iróniát jelző előfordulásait sorolom. Erre láthatunk példát az 1.2. részben, amikor a hiperbola, litotész, tiszta és társult irónia szerepét fejtettem ki. Ezekhez kiegészítésül további iróniát jelző kontextuális nyomot mutatok be. Az alábbi (8) példában az ironikus kommunikatív szándékot a félmosoly és a komolyság egyvelege jelzi, illetve az, hogy az információ tartalma nem jelent megoldást a szülők problémájára, noha megoldással kecsegtet.

- (8) – *Na, szerintem egyeztetek meg abban, hogy télen fűtőtök a padlófűtéssel, nyáron meg nem.* (Kontextus: A szülők arról vitatkoznak, hogy a meglévő cserépkályhát vagy a padlófűtést érdemesebb-e használni. Az apa ellenzi a padlófűtés használatát, mert feleslegesnek tartja, amikor a kályhában is be van gyújtva. Az anya pedig szereti használni a padlófűtést, mert a komfortérzetét a langyos padló segíti. A fiúk, aki addig csak figyelte a parttalanra váló vitát, fél óra után megszólal, a következő kompromisszumot javasolja félmosollyal a szája sarkában, de közben próbál komoly arcot vágni.)

A javaslat nyilvánvalóan ugratás, de egyben figyelmeztetés a szülők felé, hogy egy egyszerűen megoldható problémát felnagyítanak. Ezért javasol egy nyilvánvalóan kézenfekvő dolgot. Ebben az esetben nem abból fakad az irónia, hogy az ellenkezőjét érti annak, amit mond. Az állítás trivialisításából fakad, és abból, hogy azt sugallja, nem érdemel ennyi figyelmet és időt a téma. Nézzünk néhány példát arra, amikor a nincsen szükség fizikai konextusra vagy diskurzuselözményre, hanem magában az elhangzó diskurzusegységben benne vannak az irónia kulcsingerei. Megismételve a (6) példát:

- (9) *A terembe való belépés az Emberi Jogok Ligájának tagjaira korlátozódik, a tagsági kártyát pedig a bejáratnál árulják majd...* (Le Monde 28/11/1973).

A fenti (9) megnyilatkozás arra példa, amikor az irónia forrása nem a példa külső kontextusa, hanem magában az elhangzó diskurzusban rejlik. Kerbrat-Orecchioni (1976: 17–8) referenciális iróniának nevezi, amely ellentmondás (contradiction) egymás mellé helyezett tények között. A példát elemezve láthatjuk, hogy az iróniát előidéző kifejezések nem a fizikai kontextussal, a világról való enciklopédikus tudásunkkal vannak ellentmondásban, hanem magában a megnyilatkozásban a két mellérendelő mondatrész között feszül ellentmondás. A 'terembe való belépés az Emberi Jogok Ligájának tagjaira korlátozódik' és a 'a tagsági kártyát a bejáratnál árulják majd', tehát bárki beléphet. A 'tagjaira korlátozódik' kifejezés és a 'tagsági kártya árulása a bejáratnál' jelentésének ellentmon-

dásossága teszi nyilvánvalóvá az ironikus interpretációt, amely konkrétan az Emberi Jogok Ligája működésének ironikusságára hívja fel a figyelmet. A példában Martin (1992: 89) szerint az irónia indikátora a három pont a mondat végén. A három pont nyilvánvalóbbá teszi a megnyilatkozásban rejlő iróniát. A relevanciaelmélet terminusaiban átfogalmazva a három pont az ironikus információt jelző kommunikatív szándékot jelzi.

- (10) *Az alpári kritikákat azonnal töröljük... de a mélyen szántó gondolatok nem is a mi nézőinkre jellemzőek.*
(VNTV beszélgetős műsora).

A (10)-es példában két egymástól szélsőségesen (hiperbola!) eltérő jelző között feszülő ellentét erősíti az ironikus interpretációt. A 'mélyen szántó gondolat'-nak már önmagában (szemantikai jelentés, konvencionizálódott jelentés) is ironikus interpretációja van, anélkül, hogy a kontextust figyelembe vennénk. A 'mély', 'tartalmas' gondolat és a 'mélyen szántó' közötti ellentétet idézi föl a *mélyen szántó* jelző. Erre erősít rá az *alpári kritika*.

2.2 Szemantikai-pragmatikai kulcsinger

Kategóriák ütközése fordul elő, ironikus hatást keltve, a zeugma esetében is, amely össze nem illő kategóriákat (konkrét és elvont fogalmakat kapcsol egy szintaktikailag jól formált szerkezetbe. Az irónia forrása az elvont és a konkrét kategóriák közötti váltás (l. korábban *kategóriaváltás* az 1.1. részben és Komlósi 2012).

- (11) *Felvette a kalapját és azt a szokást, hogy...*⁹
(12) *Krisztus könnyeit fogjuk inni a nádfödélű pajtában és szilvóriumot*¹⁰
(Kassák Lajos: A ló meghal, a madarak kirepülnek).

A (11)-es példában a zeugma forrása a *felvette* predikátum, amely egyazon megnyilatkozásban két-féle értelemben szerepel. A *felvette a kalapját* esetében a *felvette* kifejezésnek 'egy konkrét fizikai cselekvés' jelentése aktiválódik, míg ezzel egy időben a *felvette azt a szokást* esetében „*felvette*” kifejezésnek 'egy elvont cselekvés' jelentése társul (l. még *felveszi a kesztyűt, felveszi a harcot*). Ugyanez történik a (12)-es példában, ahol a zeugma forrása az *inni* predikátum, amelynek Kassák egyszerre kétféle jelentését használja ki. Konkrét értelemben a szilvapálinka az *inni* argumentuma, míg elvont értelemben az *inni* argumentuma *Krisztus könnyei*. Az ironikus hatást ennek a két jelentésnek (a konkrétnek és az elvontnak) az együttes használata, vagyis a szemantikai kétértelműsége adja, amelyet pragmatikai szinten sem tudunk feloldani. Kálmán–Trón–Varasdi (2002) szerint az egyértelműsítést szolgáló pragmatikai következtetések a zeugma esetében ellentmondanak egymásnak, mivel egyik következtetés alapja sem specifikusabb a másiknál, így nem tudunk választani az értelmezések közül. A zeugmaszerű hatást az okozza, hogy a pragmatikai folyamattal nem tudjuk feloldani a szemantikai többértelműséget (Kálmán–Trón–Varasdi 2002: 281). Ugyanez a fennmaradó többértelműség jellemzi az iróniát, sőt bizonyos eseteiben fenn is tartja a kétértelműséget (l. Komlósi 2012). Ezt a fennmaradó többértelműséget láthatjuk a következő két, (13) és (14) példában is, amelyeknek kontextustól függetlenül is ironikus színezete van, ám kontextustól függően ez felerősödhet.

⁹ Köszönettel tartozom Maleczki Mártának a példáért és azért, hogy felhívta a figyelmemet a zeugma és az irónia lehetséges összefüggéseire.

¹⁰ Ebben a példában még az is erősíti az ironikus hatást, hogy távol van egymástól a két argumentum, amelyek közé bővítmenyek ékelődnek. Ez hasonlít ahhoz, amikor az irónia forrása a tiszta csatolmány és az azt megelőző egység közötti eltérésben, perspektívaváltásban van.

- (13) *Feri szomorkás mosollyal és egy Hondával távozott.*
 (14) *Megpróbáltam Chicagóig elvinni a gépet, de olyan nehéz volt, hogy félúton letettem.*¹¹

A első (13) példában a zegma forrása a *-val/-vel*. Mindamellett, hogy a *távozik* igének kétféle konvencionizált (elvont és konkrét) jelentése kerül egyszerre használatba, *szomorkás mosoly* és az *egy Honda* közötti meglepő kapcsolat is erősíti az ironikus olvasat lehetőségét. Ha valaki egy Hondával távozik, attól azt várnánk, hogy örömteli mosollyal távozzon. Így nem csak a konkrét és elvont jelentések ütközéséről van szó, a kontraszt hatását felerősíti a *szomorkás* és a *Honda* közötti társadalmi várakozásokkal ellentétes kapcsolat. A második (14) példában az *elvisz* átvitt ('elvinni a gépet', azaz 'elnavigálni') és a konkrét ('elcipelni valamit' jelentése hívódik elő a *nehéz* jelző hatására.

- (15) *Megpróbáltam Chicagóig elvinni a gépet, de félúton letettem.*

Ha a megnyilatkozás a következőképpen hangzik el, mint a fenti (15) példában, akkor nincsen zeugmahatás, mert az *elvinni* és a *letenni* igék konvencionálisan metaforikus jelentésben szerepelnek. A *nehéz* jelző az, ami bekapcsolja az értelmezésbe az *elvinni* konkrét jelentését, mint 'súlyos tárgyat elvinni'. Érdekes kérdés, hogy a *nehéz* miért az konkrét jelentést hozza előtérbe, amikor a jelző elvont jelentése (pl. 'nehéz probléma') is konvencionális.

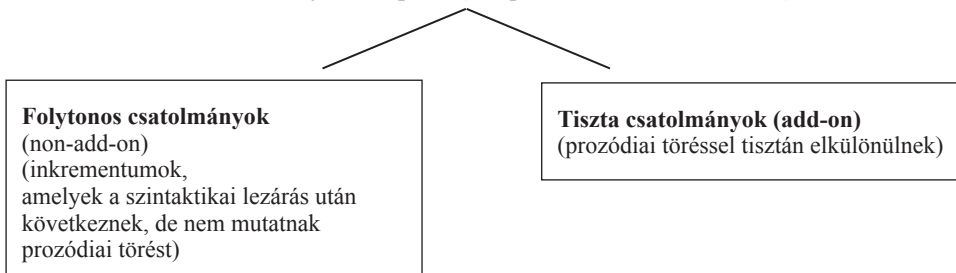
2.3 Szintaktikai-pragmatikai kulcsinger

Nézzük meg azt, hogy szintaktikai szinten mi jelezheti, hívhatja fel a hallgató figyelmét az ironikus szándékra, majd az ironikus értelmezésre. Ilyen például a szünet, amely a szintaktikai lezárás és a tiszta csatolmány között van a (16) példában. Az irónia kulcsingereként a megnyilatkozásban a szintaktikai lezárás és a tőle prozódiai töréssel titán elkülönülő úgynevezett tiszta csatolmány (add-on) jelentése közötti ütközés szolgál. Itt szintaktikai, pragmatikai és prozódiai lezárás is van egyszerre.

- (16) *Nem iszik sokat... egyedül.*

A példa jobb megértéséhez szükség van néhány alapfogalom tisztázására, amelyet a konverzáció-elemzés használ. Ezek a forduló, a fordulókonstrukciós egység (FKE), illetve az FKE-kiterjesztés típusai. A forduló (beszédlépés, turn) a beszélgetés legkisebb egysége. A társalgásban részt vevő beszélő vagy befejezi a mondanivalóját szóátadás nélkül, vagy átadja a szót a következő beszélőnek (Sacks at al. 1974; hivatkozza Németh 2007–8). A fordulókonstrukciós egység (FKE) az a minimális egység, amely egy fordulóat alkothat. Az FKE nem pusztán szintaktikai kategória, hanem prozódiai, szemantikai és pragmatikai szempontból is önálló egység (Ford al. 1996; Ford–Thompson 1996, hivatkozta Németh 2007–8).

Az FKE-kiterjesztés típusai (Couper–Kuhlen–Ono 2007: 516)

¹¹ Kálmán – Trón – Varasdi (2002: 279) példái.

Ironikus lehet akkor is a megnyilatkozás, ha nincsen szintaktikai törés. Fontoljuk meg az alábbi (17) példát.

(17) *Nem iszik sokat egyedül.*

Hogyan járul hozzá az ironikus értelmezéshez a szintaktikai törés a (16)-os példában? A szintaktikai törés nélkül – ahogyan a (1)-es megnyilatkozás esetében is – szükség van egy ironikus interpretációt segítő kontextura, vagy prozódiai nyomra, míg a szintaktikai törés esetében maga a törés (szünet) az, ami kulcsingerként szolgál. Természetesen minél több kulcsinger van jelen egyszerre, annál biztosabb, hogy felismeri a hallgató az ironikus szándékot. A (1)-es példa esetében a (16)-os példához hasonlóan az irónia forrása a megnyilatkozásban a szintaktikai lezárás, és a tőle prozódiai töréssel tisztán elkülönülő tiszta csatolmány jelentése közötti ütközésen alapul.

(18) *B1: A férfiak keveset isznak.
B2: Vízet.*

(Kontextus: Többórás tanácskozás után a férfiak előtt teli ásványvizet üvegek állnak. Két nő szemléli az eseményeket.)

A különbség abban rejlik, hogy az iróniát a két beszélő közösen építi fel egy úgynevezett konstrukcióban (kokonstrukciókról l. Haugh 2010). A B1 beszélő nem ironikusnak szánt megnyilatkozásához a B2 beszélő ironikus szándékkal hozzátette a *Vízet* tiszta csatolmányát, amellyel rámutat *A férfiak keveset isznak* megnyilatkozás lehetséges ironikus interpretációjára, illetve ironikussá is teszi azt. A *Vízet* tiszta csatolmány arra hívja fel a figyelmet, hogy másféle folyadékot viszont sokat isznak. Itt egyszerű ellentétről (pl. fehér/rózsaszín/zöld) van szó, nem pedig poláris ellentétről (fekete-fehér), mégis a kulturális tudásunk alapján feltételezhetően B2 az alkoholra gondolt, amikor szembeállította vele a vizet.

2.4 Morfopragmatikai kulcsinger

Nézzünk néhány példát az ironikus interpretációt segítő morfopragmatikai kulcsingerekre. Ezek a morfopragmatikai jelenségek, amelyek kulcsingerként szolgálhatnak az ironikus szándék érvényesüléséhez. Ilyen morfopragmatikai jelenség a magyar nyelvben a túlzófok kifejezésére használt felsőfok *leg+x+bb* (*legmeglepőbb*) és a *-cska/-cske* és a *-ka/-ke* kicsinyítő képző. A túlzófok a mindennapi nyelvhasználatban a hiperbola egyik megjelenési formája (Kiefer 2003).

Ha egy morfológiailag összetett szóban előforduló affixum a beszédhelyzetre utal, ebben az esetben a morfológia releváns pragmatikailag. A morfopragmatika a morfológiai szabályok által létrehozott derivátumok pragmatikai aspektusait vizsgálja. Kiefer szerint nem az a kérdés, hogy a kicsinyítő képzős *lábacska* használata milyen pragmatikai következményekkel jár, hanem az, hogy a kicsinyítő képzős alakokat létrehozó szabálynak az alapszavak meghatározott szemantikai körében (ha van) milyen pragmatikai következménye van. A morfológiai szabály bemenete az alapszó + képző jelentése, kimenete pedig a derivátum jelentése, amely kompozicionálisan jön létre (Kiefer 2003: 107–8). Kiefer szerint (2003: 108–9) elsősorban azok a morfopragmatikai jelenségek, ahol a morfológiai szabály(ok) (i) egymással versengők (*-(V)* és *-(V)l* domináns ige képzők), (ii) a szó denotatív jelentéshez kismértékben vagy nem járul(nak) hozzá (kicsinyítő képző szabálya), illetve (iii) nem prototipikus(ak). Nem prototipikus például a fokozás, sem a ragozás, sem a szóképzés szempontjából.

A felsőfok – *leg+x+bb* (*legmeglepőbb*) – és túlzófok között szemantikai különbség nincsen, csak pragmatikai különbség van. A felsőfok szemantikailag egy értékskála legfelsőbb fokát, egy végpontot jelöl. Az utolsó és legutolsó között nincsen szemantikai különbség, így a legutolsó és a legeslegutolsó között sem lehet (Kiefer 2003: 112). A túlzófok a beszédhelyzetről, a beszélő szándékáról közvetít információt. „A túlzófok használata csak abban az esetben lehet releváns, ha a beszélő a vele denotatív jelentéssel nem kifejezhető pragmatikai jelentést kíván közölni” (Kiefer

2003: 113). A túlzófok a mindennapi nyelvhasználatban a hiperbola egyik megjelenési formája (Kiefer 2003). Ezt láthatjuk a következő (19)-es és (20)-as példákban.

(19) *Ez volt a legjobb koncert, amit valaha hallottam.*

(Kontextus: Egy borzalmas koncert után.)

(20) *Hát, ez volt a legmeglepőbb hír, amit hallottam.*

(Kontextus: Egy mindenki számára nyilvánvaló, várható közlés után.)

A túlzófokon kívül a kicsinyítő képző morfémáinak (-cska/-cske és a -ka/-ke) pragmatikai jelentései szolgálhatnak ironikus kulcsingerként, ahogyan ez az alábbi (21–23) példából látszik. A -cska/-cske és a -ka/-ke kicsinyítő képzők alapjelentése 'kicsi, kevés', ám ezt gyakran háttérbe szorítja a pragmatikai jelentése (Dressler–Kiefer 1990; Dressler–Merlini–Barbaresi 1993; Kiefer 2003). Amikor az alapszó és a kicsinyítő képző jelentése összeütközik, ironikus hatást keletkeztet, mint a *pártocska*, *reformocska* esetében, de a *kis párt*, *kis reform* jelzős szerkezet nem hordozza a kicsinyítő képzős alakzat pragmatikai jelentéseit (Kiefer 2003).

(21) *E pártocska büszkén hirdeti magáról milyen karakán, neki azután nincsen vajacska a kerekén, azt kizárólag a becsület forgatja! [...] Ezt követően kiderült: a pártocska e főtisztviséges képviselőcskéje milyen ügyes... [Egypercesek: Pártocska, világszínvonal.hu].*

(22) *Ezt követően kiderült: a pártocska e főtisztviséges képviselőcskéje milyen ügyes szőlősgazdácska is! [Egypercesek: Pártocska, világszínvonal.hu]*

(23) *A francia konzervatív politikus leszögezte, átfogó kezelésre van szükség, ehhez pedig – mint fogalmazott – „reformokra és nem reformocskákra” van szükség. Ezért felszólította a bizottságot, dolgozzon ki akcióttervet az egységes piac megvalósítására. [Reformocska helyett reformot várnak Barrosótól, hvg.hu].*

Fontos különbség van a *kis párt*, *kis reform* jelzős szerkezet és a kicsinyítő képzős kifejezés között, a jelzős szerkezet nem hordozza a kicsinyítő képzős kifejezés pragmatikai jelentéseit (Dressler–Kiefer 1990; Dressler–Merlini–Barbaresi 1993; Kiefer 2003). A perspektívaváltást ezekben az esetekben a kicsinyítő képző használata idézi elő, amely az alapszó (*párt*) pragmatikai jelentését kérdőjelezi meg. A (23)-as példában a *reformocska* a *reformokra és nem reformocskákra* közvetlen kontextusában jól érzékelhető az irónia működése, amely azon a különbségtételen alapul, hogy 'a reformocska az nem reform', 'A-cska' nem ekvivalens 'nem A'-val.

2.5. Prozódiái kulcsinger

Számos tanulmány járja körül az ironikus intonáció (ironic tone of voice) kérdését, mint az ironikus szándékot jelölő számos paralingvisztikai nyom (cue) egyikét. Az ironikus szándékot jelző prozódiái kulcsingerekkel foglalkozó irodalomnak csak e tanulmány célkitűzéséhez illeszkedő releváns részeit tekintem át a teljesség igénye nélkül. Az áttekintésem célja az, hogy képet adjak a prozódiái szintnek a szerepéről az irónia prototipikus kulcsingereinek a számbavételéhez. A tanulmányokból kiderül, hogy önmagában az ironikus hangvétel (ironic tone of voice) nem szolgál egyértelmű kulcsingerként az ironikus interpretáció nyilvánvalóvá tételére. Az ironikus hangvétel összetevőit Cutler (1974, 1976: 134) a következőkben határozza meg: hangsúly (heavy stress), lassú beszédtempó (slow speaking rate), és nazalizáció (nasalization). Ugyancsak Cutler szerint, ha a kontextusban található nyomok elég erősek, akkor nincsen szükség ironikus hangvételre (1974: 117).

Arra, hogy mennyire játszik szerepet az ironikus szándék megértésében az ironikus intonáció, egymással ellentétes kutatási eredmények állnak rendelkezésre Kreuz és Roberts (1995) erre vonatkozó összefoglaló munkája alapján. Az egyik nézet szerint az ironikus interpretációt segíti, a másik szerint nincsen különbség az értelmezésben, ha jelen van, ha nincs, az ironikus intonáció. Ackerman

(1982) szerint az ironikus intonáció segítségével lehet a gyerekeknek abban, hogy egy megnyilatkozást és annak kontextusát integrálják. Ackerman (1983) kísérletében – a 6 éves korosztálytól eltérően – a 8 éves korosztály már erősen támaszkodott az intonációs nyomokra az irónia felismerésében. Egy olvasásiidő-mérésen alapuló vizsgálat szerint a felnőttek gyorsabban felismerték az ironikus szándékot a gúnyos intonációs nyomok jelenlétében (Rosenblatt–Swinney–Gardner–Winner 1987, hivatkozza Kreuz–Roberts 1995), illetve arra is vannak adatok, hogy a szarkasztikus irónia felismerésében nagyobb szerepet játszanak az intonációs, mint a kontextuális nyomok (Capelli–Nakagawa–Madden 1990). Az ép nyelvhasználói adatokhoz kiegészítésként Tomkins és Mateer (1985) vizsgálatai arra mutatnak rá, hogy a jobbagyfélteke-sérültek esetében sem a kontextuális nyomok, sem pedig az intonációs nyomok nem segítik elő a páciensek iróniamegértését (l. Chiarello 1991). Végezetül egy kísérletben különböző életkorú gyerekeket és felnőtteket arról kérdeztek, hogy hogyan értékelik a potenciálisan iróniát jelző markereket. A kísérleti eredmények szerint az életkor előrehaladtával erősebben játszanak szerepet az intonációs és viselkedéses kulcsingerek az ironikus szándék felismerésében. Észrevehetjük, hogy ez utóbbi vizsgálat tárgya más, mint a korábbi vizsgálatoké. Ez utóbbi, az irónia megértéséről való gondolkodást vizsgálja. Azt helyezi középpontba, hogy mit gondolnak a nyelvhasználók arról, hogy milyen kulcsingerek játszanak szerepet az iróniamegértésükben. Ez nem egyenlő azzal, hogy az online folyamatban, amikor éppen megértik az ironikus megnyilatkozást, valójában mi játszik szerepet.

Másrészt a fenti eredményektől eltérően más vizsgálatok arra mutatnak, hogy az ironikus intonáció nagyon kevésbé játszik szerepet az ironikus szándék megértésében. Ackerman (1983) már említett kísérletéből úgy tűnik, hogy az ironikus intonáció kevésbé játszik szerepet a 6 éves gyermekek esetében, mint a kontextuális információk. Winner és Gallagher (1983, hivatkozza Kreuz–Roberts 1995: 23) felnőttekkel végzett kísérlete szerint az olyan viselkedéses nyomok, mint a rámutatás és a nevetés, informatívabbak, mint az intonációs nyomok. Winner at al. (1987) 8–10 éves gyerekekkel végzett kísérletei szerint, 8 éves kortól az ironikus szándékot éppen úgy felismerik az ironikus intonációval kísérve, mint a nélkül.

Kreuz és Roberts (1995) – mások és saját eredményeik alapján – arra következtetésre jutnak, hogy az ironikus intonáció explicit nyomként (cue) nem specifikusan az ironikus szándék felismerésére, hanem a nem szó szerinti értelmezés elősegítésére szolgál (l. még Bryant 2010). A beszélő valószínűleg akkor használ ironikus intonációt, ha kevés a közös tudás (common ground), amelyben osztoznak a hallgatóval (Kreuz–Roberts 1995: 28). Abban az esetben pedig, amikor a beszélő és a hallgató közös tudása elég magas szintű, Kreuz és Roberts szerint (1995: 28) főleg és hátrányos az ironikus hangvétel használata az ironikus interpretációra nézve.

(24) *That was simply the most incredible dining experience in my entire life.*

Ha valaki pléhpofával mondja mindezt (24), akkor azt finom kritikának vagy enyhén mulatságosnak érezzük. Ha nagy nyomatékkel (heavy stress) mondja valaki ugyanezt, akkor erősebben negatív értékelést fejez ki vele (Kreuz–Roberts 1995: 28). Ha az irónia túl nyilvánvaló, akkor veszít abból a képességéből, hogy élvezetes és szórakoztató legyen, és nagyon másfajta érzelmeket vált ki (l. még Capelli at al. 1990: 1825).

Bryant (2010) az ismerősök közötti spontán diadikus diskurzusokban vizsgálta a prozódiai kontraszt¹² szerepét az ironikus szándék felismertetésében. Eredményeiből kitűnik, hogy az ironikus megnyilatkozás és az azt közvetlenül megelőző rész legtöbb esetben prozódiai kontrasztban volt egymással. A beszédtempó-lassulás, a hangmagasság-változás, és az amplitúdó variabilitásának csökkenésén (Bryant–Fox Tree 2005) kívül nem mutatkoztak szignifikáns eltérések az ironikus és nem ironikus beszéd módok között (Bryant 2010: 556). A különböző beszélők között konzisztencia csak a beszédtempóban mutatkozott. Az egyes ironikus megnyilatkozások lassabb beszédtempóban hangzottak el, mint az őket közvetlenül megelőző részek. Az egyes nyelvhasználókra vonatkozóan

¹² A prozódiai kontrasztot úgy definiálta, mint statisztikailag kiemelkedő váltás szomszédos nyelvi egységek (phrasal units) között, az ötből legalább egy akusztikus dimenzióban. Az öt akusztikus dimenzió: alapfrekvencia (fundamental frequency [pitch]), alapfrekvencia-variabilitás (fundamental frequency standard deviation [pitch variability]), amplitúdó [decibels], amplitúdóvariabilitás [decibel standard deviation] és a szótagidőtartam-átlag (mean syllable duration [speech rate]).

relatív prozódiai változást állapított meg, emellé azonban abszolút kontraszt nem társult, illetve kevés konzisztencia mutatkozott az egyes nyelvhasználók között. A szerző arra megállapításra jut, hogy a prozódiai kontraszt, amely az ironikus szándékot jelezheti, nem kapcsolódik egyértelműen és minden esetben az ironikus megnyilatkozáshoz. Összességében nagyobb kontraszt és több szimultán kontraszt mutatkozik, amikor a beszélő iróniát használ, variabilitás és érték tekintetében, mint amikor nem használ iróniát. Nem társul gyakoribb hangmagasságváltással, csupán nagyobb és drámaibb a kontraszt az ironikus résznél az azt közvetlenül megelőzőhöz képest. Prozódiai regulativitásként a lassú beszédtempót állapítja meg, ahogyan azt már korábban a szakmussal kapcsolatban tette Cutler (1984), Anolli et al. (2000) és Rockwell (2000). Ennek okaként két egymással kompatibilis lehetséges magyarázatot ad. Egyfelől felélelzi, hogy a beszédtempó lassulása (kontrasztban van az azt megelőző gyorsabb beszédtempóval) az artikulációs erőfeszítés optimalizálásával van összefüggésben. A kontrasztot a beszélő azért a lassabb beszédtempóval idézi elő általában, és nem a növekvő beszédtempóval, mert így optimalizálja az artikulációs erőfeszítéseit, és ezzel együtt több időt hagy a feltételezhetően összetettebb folyamatra, amellyel az irónia mint nem szó szerinti¹³ jelentés megértése jár.

Fontos kiemelni, hogy Bryant vizsgálatai újdonságot hoznak az iróniához társuló úgynevezett ironikus hangvétel vizsgálatába, több tekintetben is. Egyrészt nem elszigetelten tekint az ironikus megnyilatkozásra, hanem spontán szóbeli diskurzus összetevőjeként, valamint a prozódiai változást az egyes beszélők diskurzusain belül is értékeli, nem csak a különböző beszélők között keres egységes mintázatot. Ily módon lehetőség van a diskurzus egyéb elemeinek akusztikus jellemzőihez képest értékelni a prozódiai változásokat, és nem csak az abszolút változásokat, általában véve ironikus prozódiai mintázatokat keresni. Eredményei alátámasztják azt, hogy nincsen egy speciálisan az iróniára jellemző prozódiai mintázat (prosodic pattern) a különböző nyelvhasználók és a különböző típusú ironikus beszédmódok között. Két példával szemléltetve, a prozódiai kontraszt nemcsak az ironikus szándék jelölésétől függ, hanem attól is, hogy milyen (a) környezetben van az ironikus megnyilatkozás, illetve, hogy milyen egyéb (b) multimodális csatornán érzékelhető az ironikus szándék. Elsőként nézzük, a közvetlen kontextus befolyásoló szerepét. Ha az amerikai angolban az ironikus megnyilatkozást egy kérdő mondat előzi meg közvetlenül, akkor a kérdő mondat végének meredeken emelkedő (terminal high-rise) intonációja az, ami meghatározza melyik típusú hangmagasság-mozgató (pitch movement) használja a beszélő azért, hogy kontrasztba állítson két szomszédos nyelvi egységet egymással. A kérdő mondatot követő irónia esetében alacsonyabb alaphérvencia mutatkozott csökkenő kontúrral a kérdő mondatához képest. Másodszor nézzük, hogyan befolyásolhatja az ironikus szándék felismerését segítő multimodális információ a prozódiai kontraszt mértékét. A hallgató sokféle információforrást használ annak érdekében, hogy felismerje az ironikus beszédet (l. még Attardo et al. 2003; Bryant–Fox Tree 2002), amelyekből az adott helyzetben kiválasztja a számára relevánsakat. A prozódiai kontraszt mértékét az is befolyásolhatja például, hogy milyen nagy az inkongruencia a megnyilatkozás és a fizikai kontextus között. Ha nem szembevetendő az eltérés, akkor a prozódiai kontraszt élesebb lehet (Gibbs–Bryant 2008; Bryant 2010: 558). Azaz ha kontextuális szinten nincs vagy gyenge az ironikus szándékot nyilvánvalóvá tévő kulcsinger, akkor prozódiai szinten használhat a beszélő nyilvánvalóbb kulcsingert, erősebb kontraszt használatával.

Fontos megjegyezni, hogy az egyéni beszélgetési stílus változékonysága kiegészül a kultúra-specifikussággal (Tannen 2001: 52). A dallamváltások, a hangerővel és a beszédtempóval nemtől, kortól, népcsoporttól függően változhatnak. Ennek alapján más adatokkal egybehangzóan (Balogh 2007) feltételezhetjük, hogy egy megnyilatkozás ironikus interpretációját segítő prozódiai mintázata nemhogy nem univerzális jellegű, hanem kultúrspecifikus és erősen egyénfüggő lehet. Az irónia-használat kultúrspecifikusságát támogatja még az a megfigyelés, hogy bizonyos közösségekben az ironikus nyelvhasználat kiemelt társadalmi jelentőséggel bír (l. gyimesek, Balogh 2007).

Ugyanakkor Bryant (2010) maga felhívja rá a figyelmet, hogy kétirányú (bidirectional) változás legtöbb esetben van az akusztikus jelzések tekintetében.

¹³ Bryant terminusát használom, amely nem tesz különbséget a konvencionális, nem konvencionális és nem szó szerinti jelentés között.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Bryant (2010) eredményei összhangban vannak azzal az elképzeléssel, hogy az irónia legalább eltérést fejez ki, de sok esetben poláris oppozícióként jelenik meg. Az akusztikus dimenziókban mért eltérés az ironikus összetevő és az azt közvetlenül megelőző összetevő között összhangban van a korábban a különböző nyelvi szinteken bemutatott ütközések természetével. A prozódiai szinten az összeütközés, amely jelezheti az iróniát, eredhet a hangmagasság relatív kontrasztjából az egyes beszélők viszonylatában, illetve eredhet a lassuló beszédtempó és az azt megelőző rész közötti kontrasztból. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy önmagában ez a kontraszt nem jelent egyértelmű kulcsingert az ironikus szándék felismeréséhez, hanem feltételezhetően a „jobban figyelj erre a részre” figyelemirányításként tekinthetünk rá. Amely elősegítheti más ironikus szándékot jelző kulcsinger felismerését. Bár nincsen egy, kifejezetten csak az iróniához kapcsolódó prozódiai mintázat (ironikus hangvétel), mégis más kulcsingerekkel együtt előfordulva bizonyos prozódiai kontrasztok elősegíthetik az ironikus interpretációt.

2.6. Gesztikulációs kulcsingerek

Attardo et al. (2003) a vizuális és auditív nyomait (cue) az ironikus szándéknak vizsgálta. Bryant (2010) vizsgálataival megegyezően nem találtak az ironikus hangvételre tipikus prozódiai mintázatot, úgy tűnik azonban, hogy van egyértelműen az iróniához kapcsolódó arcfejezés úgynevezett fapofával/pléhpofával (blank face), kifejezéstelen arccal. Mindezek mellett az irónia felismerésében hangsúlyozzák a multimodalitás szerepét.

3. Összegzés

A dolgozat célkitűzése szerint megmutatta az ironikus szándékot jelző kulcsingereket, amelyek elméleti alapozása a módosított sperber–wilsoni osztenzív–következtetési kommunikációdefiníció (Németh T. 2013) alapján történt. Ezek alapján láthatóvá vált, hogyan választható el az irónia az iróniát nyilvánvalóvá tévő osztenzív stimulusoktól (kulcsingerektől). Először példákat hoztam az *iróniára irányuló* informatív és kommunikatív szándékok hiányára és meglétére (1.3. rész), majd bemutatam az irónia különböző nyelvi szintekhez kapcsolható, valamint gesztikulációs kulcsingereit.

Az ironikus interpretáció felismerését segítő nyelvi nyomok vizsgálata alátámasztja azt az elképzelést, hogy az irónia kategóriaütközésen alapszik, hasonlóan ahhoz, amikor az ironikus megnyilatkozás a kontextussal ütközik (vö. Attardo 2000). Az alábbi táblázatban a 2. frészben tárgyalt nyelvi szintekhez kapcsolódó ütközéseket foglaltam össze.

1. táblázat

	Ütközés/kontraszt		Megjegyzés
megnyilatkozás	→←	kontextus	
konkrét	→←	elvonat	
tiszta csatolmány előtti rész	→←	tiszta csatolmánnyal együtt	
szó	→←	morféma	
felsőfokmorféma	→←	kontextus	
megelőző rész tempójához képest	→←	lassabb beszédtempó az ironikus résznél	
megelőző rész hangmagassága	→←	ironikus rész hangmagassága	relatív kontraszt, az egyes beszélők viszonylatában

Az iróniának és nyomainak analízise is alátámasztja az irónia kategóriaütközésen alapuló magyarázatát, és elválasztja az iróniát annak nyomaitól. A kategóriaütközés önmagában még nem az irónia sajátja. A figyelem ráirányítása a kategóriaütközésre perspektívaváltással viszont már az irónia sajátosságának tekinthető. A figuratív nyelvhasználatra gondolhatunk, úgy, ahogy a különböző dolgok, kategóriák speciális módú egymás mellé helyezése történik. A metafora esetében ez a különböző kategóriák (pl. konkrét/elvont) egymás mellé helyezéséről, azonosításáról szól. Az olyan alakzat, mint a metonímia (*zörgő kabát az utcasarkon*) két dolog érintkezésén alapul. Nem azonosságról és nem is ütközésről, ellentétéről van szó, hanem a különböző minőségek (*ember – kabát*) térbeli érintkezéséről, kapcsolódásáról. Az irónia sajátja, hogy magára az eltérésre, az össze nem illőségre hívja fel a figyelmet.

Végül fontos kiemelni, hogy másokkal egyetértésben (l. Bryan 2010), az iróniának nincsen egyértelmű, csak az iróniát jelző kulcsingere. Sokkal inkább a különböző multimodális kulcsingerek együttes előfordulásai hívják fel a figyelmet az ironikus tartalmat közlő informatív szándéokra. Bryant és Gibbs (2008) alapján úgy tűnik, hogy egyik kulcsinger erősebb, illetve gyengébb a másikat kiegészítve, azaz ha például kisebb a kontextuális kulcsinger, akkor erősebb prozódiai kulcsingert (kontrasztot) fog alkalmazni a beszélő. Ha kisebb a fizikai kontextusból adódó kulcsinger, akkor például hiperbolát alkalmazhat a beszélő.

SZAKIRODALOM

- Ackerman, Brian P. 1982. Contextual integration and utterance interpretation: the ability of children and adults to interpret sarcastic utterances. *Child Development* 53: 1075–83.
- Ackerman, Brian P. 1983. Form and function in children's understanding of ironic utterances. *Journal of Experimental Child Psychology* 35: 487–508.
- Árva Anett 2003. A manipuláció és meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 11–35.
- Attardo, Salvatore 2000. Irony as relevant inappropriateness. *Journal of Pragmatics* 32: 793–826.
- Attardo, Salvatore–Eisterhold, Jody–Hay, Jennifer–Poggi, Isabella 2003. Multimodal markers of irony and sarcasm. *Humor* 16: 243–60.
- Barbe, Katharina 1995. *Irony in context*. John Benjamins, Amsterdam.
- Balogh Flóra 2007. *A humor megjelenése Csehétfalva mindennapi beszédaktusaiban, különös tekintettel a tré-falközési szokásokra*. Kézirat. Szeged.
- Bryant, Gregory A.–Fox Tree, J. E. 2005. Is there an ironic tone of voice? *Language and Speech* 48: 257–77.
- Bryant, Gregory A. 2010. Prosodic Contrasts in Ironic Speech. *Discourse Processes* 47: 545–566.
- Capelli, Carol A.–Nakagawa, Nooren–Madden, Cary M. 1990. How children understand sarcasm: The role of context and intonation. *Child Development* 61: 1824–41.
- Chiarello, C. 1990. Interpretation of word meanings by cerebral hemispheres: One is not enough. In: O. J. Schwanenflugel (ed.): *The psychology of word meanings*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Hillsdale, NJ. 251–78.
- Claire Colebrook 2004. *Irony*. Taylor & Francis e-Library.
- Couper-Kuhlen, Elisabeth–Ono, Tsuyoshi 2007. 'Incrementing' in conversation. A comparison of practices in English, German and Japanese. *Pragmatics* 17: 513–52.
- Cutler, Anne 1974. On saying what you mean without meaning what you say. In: Galy, M.–Fox, R.–Bruck, A. (eds.): *Papers from the Tenth Regional Meeting*. Chicago Linguistic Society. Chicago, Ill.: CLS, 117–27.
- Cutler, Anne 1979. Beyond parsing and lexical look-up. In: Wales, R. J.–Walker, E. C. T. (eds.): *New approaches to language mechanisms; a collection of psycholinguistic studies*. North-Holland, Amsterdam, 133–44.
- Csibra Gergely–Gergely György 2009. Natural Pedagogy. *Trends in Cognitive Sciences* 13/4: 148–53.
- Donald, Merlin 2001. *Az emberi gondolkodás eredete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Dressler, Wolfgang U.–Kiefer Ferenc 1990. Austro-Hungarian morphopragmatics. In: Wolfgang U. Dressler–Hans C. Luschützky–Oskare Pfeiffer–John R. Rennison (eds.): *Contemporary morphology*. Mouton de Guyter, Berlin–New York, 69–78.
- Dressler, Wolfgang U.–Merlini-Barbatesi, Lavinia 1993. *Morphopragmatics*. Mouton de Guyter, Berlin–New York.
- Ervás, Francesca 2011. Perché l'ironia riguarda il pensiero. *Esercizi Filosofici* 6: 64–75.
- Ford, Cecilia E.–Fox, A. Barbara–Thompson, Sandra A. 1996. Practices in the construction of turns. The TCU revisted. *Pragmatics* 6: 427–54.
- Ford, Cecilia E.–Thompson, Sandra A. 1996. Interactional units in conversation. Syntactic, intonational and pragmatic resources for the management of turns. In: Elinor Ochs–Schegloff, Emanuel A.–Thompson, Sandra A. (eds.): *Interaction and grammar*. Cambridge University Press, Cambridge, 134–84.

- Gergely, György–Csibra, Gergely 2005. A kulturális elme társadalmi konstruálása: az utánzásos tanulás mint humánpedagógiai mechanizmus. In: Gervain, Judit–Kovacs, Kristóf–Lukacs, Ágnes–Racsmany, Mihály (eds.): *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 371–7.
- Gibbs, Raymond W.–Herbert L. Colston (eds.) 2007: *Irony in Language and Thought*. Lawrence Erlbaum Associates, Taylor – Francis Group, New York, London.
- Gibbs, R. W.–Bryant, Gregory A. 2008. Striving for optimal relevance when answering questions. *Cognition* 106: 345–69.
- Giora, Rachel 1995: On Irony and Negation, *Discourse Processes* 19: 239–64.
- Giora, Rachel 1998: Irony. In: Jeff Verschueren–Jan-Ola Östman–Jan Blommaert–Chris Bulcaen (eds.): *Handbook of Pragmatics*. John Benjamins, Amsterdam, 1–21.
- Giora, Rachel–Ofer Fein 1999: Irony: Context and salience. *Metaphor and Symbol* 14/4: 241–57. Újra kiadva: in: Raymond W. Gibbs, Jr.–Herbert L. Colston (eds.) 2007: *Irony in Language and Thought*, Lawrence Erlbaum Associates, Taylor–Francis Group, New York, London, 201–16.
- Giora, Rachel 2003. *On our mind: Salience, context, and figurative language*. Oxford University Press, New York.
- Giora, Rachel 2009. Irony. In: Cummings, L. (ed.): *Pragmatics Encyclopedia*. Routledge, London, 265–67.
- Giora, Rachel 2011. Will anticipating irony facilitate it immediately? In: Dynel, M. (ed.): *The Pragmatics of Humour across Discourse Domains*. John Benjamins, Amsterdam, 19–31.
- Grice, H. Paul 1975/1989. Logic and conversation. In: H. Paul Grice 1989: *Studies in the way of words*. Harvard University Press, Cambridge (MA), 22–40. [Első megjelenés: in: Peter Cole–Jerry L. Morgan eds.: *Syntax and semantics. Vol. 3: Speech acts*. Academic Press, New York. Magyarul: A társalgás logikája. In: Pléh Csaba–Siklaci István–Terestyéni Tamás szerk. 2001: *Nyelv; kommunikáció, cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest, 213–27.]
- Grice, H. Paul 1978/1989. Further Notes on logic and conversation. In: H. Paul Grice 1989: *Studies in the way of words*. Harvard University Press, Cambridge (MA), 41–57. [Első megjelenés: in: Peter Cole (ed.): *Syntax and semantics. Vol. 9: Pragmatics*. Academic Press, New York, 113–28.]
- Horn, Laurence R. 1989: *A natural history of negation*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Haug, Michael 2010. Co-construction in interaction. In: Németh T. Enikő – Bibok Károly (eds.): *The Role of Data at the Semantic-Pragmatics Interface*. Mouton de Gruyter, Berlin, 349–80.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics*. Longman, London.
- Kálmán László–Trón Viktor–Varasdi Károly 2002. *Lexikalista elméletek a nyelvészetben*. Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához XIII. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Katz, Albert N. (ed.) 2000. *Metaphor and Symbol* 15 (1–2).
- Katz, Albert N.–Pexman, P. M. 1997. Interpreting figurative statements: Speaker occupation can change metaphor to irony. *Metaphor and Symbol* 12: 19–41.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine 1976. Problèmes de l'ironie. *Linguistique et sémiologie* 2: 10–47.
- Kiefer Ferenc 2003. Morfopragmatikai jelenségek a magyarban. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Komlósi Boglárka 2007–2008. Az iróniakutatás dilemmái a pragmatikában. Nyelvtudomány III–IV. *Acta Universitatis Szegediensis Sectio Linguistica*, 95–128.
- Komlósi Boglárka 2010. *Irony and humour as building stones of identity*. Interdisciplinary Humor Conference: “San Zen che ride”. Ca’ Montagna, Council of San Zeno di Montagna, Verona, Italy. 2010. augusztus 26–28.
- Komlósi Boglárka 2012. Az irónia mint „kategóriaváltás” és „perspektíva-váltás” a szemantika és pragmatika határán. *Magyar Nyelv* 108: 410–25.
- Komlósi Boglárka 2013. A polarizációs tendencia szerepe az irónia felismerésében. A hiperbola és litotész mint nyom az irónia nyilvánvalóvá tételében. *Magyar Nyelv* 109: 409–20.
- Komlósi Boglárka (előkészületben). *A verbális irónia szociokognitív modellje*.
- Komlósi Boglárka–Ivaskó Livia (előkészületben). *Ironical speech as initiation to a social group*.
- Kreuz, Roger J.–Roberts, Richard. M. 1995. Two cues for verbal irony: Hyperbole and the ironic tone of voice. *Metaphor and Symbolic Activity* 10: 21–31.
- Kreuz, Roger J.–Roberts, Richard. M.–Johnson, Brenda. K.–Bertus, Eugenie. L. 1996. Figurative language occurrence and co-occurrence in contemporary literature, In: Kreuz, Roger J.–M. S. MacNealy (eds.): *Empirical approaches to literature and aesthetics*. Ablex, Norwood (NJ), 83–97.
- de Man, Paul 1996. *Aesthetic Ideology*. Ed.: A. Warminski. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Pexman, P. M.–Glenwright, M. 2007. How do typically-developing children grasp the meaning of verbal irony? *Journal of Neurolinguistics* 20: 178–96.
- Martin, Robert 1992. Irony and universe of belief. *Lingua* 87: 77–90.
- Nemesi Attila László 2005: Az alakzatproduktív empirikus kutatásnak dilemmái, In: Ivaskó Livia (szerk.): *Érthető kommunikáció*. Szegedi Tudományegyetem Média tudományi Tanszék, Szeged, 62–76.
- Nemesi Attila László 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Loisir Könyvkiadó, Budapest.
- Németh T. Enikő 2006. Pragmatika. In: Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 222–61.

- Németh T. Enikő 2008a. Verbal information transmission without communicative intention. *Intercultural Pragmatics* 5: 153–76.
- Németh T. Enikő 2008b. Intenciók a pragmatikában. A nyelvhasználat különböző formái. In: Bibok Károly (szerk.): *A morfológiától a pragmatikáig. Tanulmányok Pete István 80. születésnapjára*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 85–103.
- Németh T. Enikő–Bibok Károly 2010. Interaction between grammar and pragmatics: The case of implicit arguments, implicit predicates and co-composition in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 42: 501–24.
- Németh T. Enikő 2013. Intenciók és nézőpontok a nyelvhasználatban. In: Kugler Nóra–Laczkó Krisztina–Tátrai Szilárd (szerk.): *A megismerés és az értelmezés konstrukciói. Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére*. Tinta Kiadó, Budapest, 112–26.
- Németh T. Enikő megjelenés alatt. The role of perspectives in various forms of language use. *Semiotica*.
- Németh Zsuzsanna 2007–2008. A forduló (beszédlépés) kiterjesztésének grammatikája a magyarban. Nyelvtudomány III–IV. *Acta Universitatis Szegediensis Sectio Linguistica*, 149–84.
- Noveck, Ira A.–Sperber, Dan (eds.) 2004. *Experimental Pragmatics*. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke–New York.
- Quintilianus, Marcus Fabius 2008. *Szónoklattan (Institutio Oratoria)*. Kalligram, Pozsony.
- Rosenblatt, E.–Swinney, D.–Gardner, H.–Winner, E. 1987. *On-line processing of metaphor and irony*. Unpublished raw data.
- Rosch, Eleanor 1978. Principles of categorization. In: E. Rosch–B. B. Lloyd (eds.): *Cognition and categorization*. Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 27–48.
- Rosch, Eleanor 2009. Categorization. In: Sandra Domíniek–Jan-Ola Östman–Jef Verschueren (eds.): *Cognition and Pragmatics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 41–52.
- Sacks, Harvey–Schegloff, Emanuel A.–Jefferson, Gail 1974. A Simplest Systematics for the Organisation of Turn-Taking for Conversation. *Language* 50: 696–735.
- Sperber, Dan–Wilson, Deirdre 1986/1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Blackwell, Oxford.
- Tannen, Deborah 2001. *Miért értjük félre egymást?* Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Tátrai Szilárd 2008. Irónia. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 311–20.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Tomkins, C. A.–Mateer, C. A. 1985. Right hemisphere appreciation of prosodic and linguistic indications of implicit attitude. *Brain and Language* 24: 185–203.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Utsumi, Akira 2000. Verbal irony as implicit display of ironic environment: Distinguishing ironic utterance from nonirony. *Journal of Pragmatics*, 32 (12): 1777–806.
- Wilson, Deirdre–Dan Sperber 1992. On Verbal Irony. *Lingua* 87: 53–76. [Újra kiadva: in: Raymond W. Gibbs, Jr.–Herbert L. Colston eds.: 2007: *Irony in Language and Thought*. Lawrence Erlbaum Associates, Taylor & Francis Group, New York, London, 35–55.]
- Wilson, Deirdre 2006. The pragmatics of verbal irony: echo or pretence? *Lingua* 116: 1722–43.
- Wilson, Deirdre–Sperber, Dan 2012. *Meaning and Relevance*. Cambridge UP.
- Wilson, Deirdre 2013. Irony comprehension: A developmental perspective. *Journal of Pragmatics* 59: 40–56.
- Winner, Ellen–Gallagher, E. 1983. *The role of behavioral and intonational cues in the understanding of irony*. Unpublished manuscript.
- Winner, Ellen–Windmueller, G.–Rosenblatt, E.–Bosco, L.–Best, E.–Gardner, H. 1987. Making sense of literal and nonliteral falsehood. *Metaphor and Symbolic Activity* 2: 13–32.

Komlósi Boglárka

ösztöndíjas

SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék

SUMMARY

Komlósi, Boglárka

Are you being ironic? Analysis of irony and its cues at the distinct linguistic levels

In this paper I concentrate on linguistic cues which may indicate the speaker's ironical intention. I present contextual and linguistic cues at various linguistic levels (e.g. the role of hyperbole and litotes; the pragmatic meanings of the Hungarian extreme degree prefix and diminutive derivational suffixes; zeugma; an add-on type of expansion of turn-constructive units (TCU), and prosodic

contrast. In order to account for markers (ostensive stimuli) of the intended ironical utterances, it is worth describing these stimuli within the framework of ostensive-inferential communication (Sperber and Wilson 1995). Two types of intentions (i.e., communicative and informative intentions) help us separate irony from its cues.

Keywords: irony, ostensive stimuli, communicative intention, informative intention, ironical intention